

Agnieszka Budnik <https://orcid.org/0000-0002-3157-503X>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: agnieszka.budnik@amu.edu.pl

Otrzymano/Received: 5.01.2020

Zaakceptowano/Accepted: 20.02.2020

Opublikowano/Published: 31.03.2020

Infrastruktura wartości. Nagrody literackie w Polsce po przełomie 1989 roku jako narzędzie wymiany kapitałów

Abstract

Infrastructure of Values. Literary Prizes in Poland after Breakthrough of 1989 as a Tool for Exchange Capitals

The literary prize is one of the basic categories of the literary field. According to the latest research, the institution of an award is also the most effective capital conversion tool. It broadens the understanding of the term economics by its non-intuitive scope – the economy of culture. Thanks to the existence of prizes, economic capital turns out to be only one of the variants of capital, and the field of culture reveals the principle of transaction that guides it. The literary award is not only a tool for the exchange of capital, but also allows to see the dimension of social mission, tasks of governments, negotiating relationships between the public and private sectors. Prizes as well align the story of literary life, axiology and social reception of works by drawing an alternative history of Polish and world literature of late modernity, marked by awards themselves.

Keywords: prizes, sociology of literature, cultural economics, axiology, creative economy

Słowa kluczowe: nagrody, socjologia literatury, ekonomia kultury, aksjologia, gospodarka kreatywna

Nagroda literacka jest jedną z podstawowych kategorii pola literackiego. To z jej perspektywy widoczne są najważniejsze zmiany zachodzące zarówno w literaturze, jak i szerzej, w kulturze. Refleksja nad wyróżnieniami sytuuje się na przecięciu języków socjologii i ekonomii literatury, szeroko rozumianej refleksji aksjologicznej, polityczności (społecznych, globalnych i lokalnych, funkcji literatury) oraz, co równie istotne, analizy i interpretacji dzieła literackiego wraz z jego recepcją. Naczelnymi zagadnieniami w wypadku nagród literackich pozostają: sposób wartościowania literatury i warunki stabilności lektury.

W Polsce zagadnienie nagród oraz ich wpływu na literaturę ostatnich 30 lat jest rozpoznane i opisane w niewielkim stopniu, a także brakuje całościowego opracowania tej kwestii. Z ważniejszych publikacji odnotować należy historycznoliterackie studium Przemysława Czaplńskiego o przełomie 1989 i nowej sytuacji literatury, w tym o liczbie i pozycji nagród przed zmianą i po niej [Czaplński 2007]. Równie ważne w tematyce wyróżnień pozostają dwa eseje Andrzeja Glenia poświęcone nagrodom literackim w ujęciu głównie krytycznoliterackim, *Uznanie. Dwa eseje o nagrodach, rewelacjach (i troszkę o rozczarowaniach)*, w książce omawiającej literaturę najnowszą [Gleń 2012]. Piotr Śliwiński [2012] napisał natomiast krótki esej *Cztery ryzyka i bankiet o początkach Nagrody Literackiej Gdynia z perspektywy jurora tego wyróżnienia*. Najbardziej teoretyzującym ujęciem pozostaje przedmowa Czaplńskiego do polskiego tłumaczenia pionierskiej i wciąż jedynej całościowej próby syntetycznego ujęcia teorii i praktyki nagród Jamesa F. Englisha, to jest *Ekonomii prestiżu. Nagród, wyróżnień i wymiany wartości kulturowej* [Czaplński 2013]. Grzegorz Jankowicz próbował natomiast uporządkować pole nagród literackich w rozdziale *Piękni wygrani. Wpływ nagród na strukturę pola literackiego*, starając się wpisać nagrody w ramy teorii Pierre'a Bourdieu [Jankowicz 2015]. Znakomita większość piśmiennictwa poświęconego nagrodom literackim to jednak przede wszystkim recenzje i teksty krytyczne oraz publicystyczne, które pojawiają się przy okazji kolejnych ogłoszeń list laureatów konkursów i plebiscytów. Artykuły te utrzymane są przede wszystkim w emocjonalnym tonie lub w formie rankingów utworów, opartych na niejasnych kryteriach. W jeszcze mniejszym stopniu wspomniana niewielka liczba opracowań krytycznych ujmuje aspekt ekonomiki kultury oraz przeobrażeń społecznych.

Wyróżnienia i nagrody literackie, chociaż na pierwszy rzut oka obecne i istotne jedynie w polu produkcji kulturowej, są doskonałym narzędziem służącym do wymiany kapitałów i interesów pomiędzy władzą oraz klasycznie rozumianą ekonomią rynków dóbr i usług. Oferując prestiż, uznanie i kapitał symboliczny, nie do przecenienia i niemożliwy do uzyskania przez prostą wymianę kupna-sprzedaży, instytucja nagrody, a w konsekwencji – autorzy nią konsekrowani, stają się istotnymi graczami nie tylko w polu prymarnym, na przykład literackim, zostają również pełnoprawnymi i bardzo ważnymi aktorami gospodarki. Mnogość istniejących wyróżnień oraz gremiów je przyznających i komentujących tworzy zatem coś, co

nazywam infrastrukturą wartości. Na wspomnianą infrastrukturę nie składa się jedynie wyliczenie istniejących konkursów, gal czy nagród, ale przede wszystkim sieć relacji wytworzonych między aktorami w grze o prestiż oraz o wyznaczniki wartościowania dzieł.

Pytanie o infrastrukturę wartości pociąga za sobą klasyczne spory o aksjologię i wartość dzieła literackiego (a także o to, kto i w jakich warunkach ma prawo do decydowania o wartości dzieła oraz czym ta wartość w danych warunkach jest), które rozgrywają się nie tylko w polu ekonomii, ale zwłaszcza w krytyce literackiej, literaturze krytycznej, recenzjach, szkicach, polemikach, dyskusjach wokół kanonu literackiego, statusu arcydzieła czy rolach i powinnościach pisarza. Sama instytucja nagrody jest punktem, w którym przecinają się różnorakie interesy i zjawiska. Wyróżnienia w tym rozumieniu są niczym innym jak emanacją nastrojów panujących w środowiskach twórczych, akademickich i czytelnicznych – pozwalają na zauważenie ewolucji gustów odbiorców oraz gremiów jurorskich. Instrument nagrody, jako istotny element życia społecznego, przyczynia się również do dyskusji o strukturze finansowania instytucji publicznych i prywatnych, konkursach, grantach, mecenacie czy plebiscytach. Stosunek instytucji rządowych i pozarządowych do nagrody odsłania misję, cele oraz nastawienie do kultury wspomnianych podmiotów, zwłaszcza gdy zadamy pytania o to, co i w jaki sposób jest promowane, jaki status pisarza wyłania się z cienia nagrody oraz jakie tendencje i zjawiska uzyskują szczególną formę gratyfikacji.

Nagrody, również literackie, są poza tym ważnym, jeżeli nie najważniejszym czynnikiem stymulującym i przeobrażającym kulturę i formy partycypowania w kulturze, gdyż wytwarzają model „biernej aktywności” [Czapliński 2007: 51], który miałby polegać na takim uczestnictwie w kulturze, które ogranicza się jedynie do odnotowywania dzieł nagrodzonych przez odbiorców, a nie ich rzeczywiste poznanie. W modelu tym ważną funkcję pełnią media, które „przekształcają literaturę w alibi” [Czapliński 2007: 55], własną działalność ograniczając do krótkotrwałej aktywności towarzyszącej dużym wydarzeniom literackim, „dzięki czemu mają potem spokój przez cały rok” [Czapliński 2007: 55].

Nagroda jako przedmiot szczegółowego, interdyscyplinarnego namysłu dostarcza ponadto kolejnego języka do badania polskiej literatury późnej nowoczesności oraz pozwala na ujęcie komparatystyczne. Mechanizm przyznawania nagród literackich odsłania wzorowany na zachodnich praktykach sposób oceny literatury i pokrewieństwo nagród literackich z innymi nagrodami kulturalnymi: filmowymi czy muzycznymi, opartymi na konwencji spektaklu, a inspirowanymi głównie formatem oscarowym (ogłaszaną wcześniej listą nominowanych, transmisją telewizyjną, imprezami towarzyszącymi) [English 2013: 49–50], sposób oceny literatury na rodzimy grunt wraz z ustanowieniem Nagrody Literackiej Nike i działaniami promocyjnymi prowadzonymi wokół wyróżnienia już od roku 1996.

Prezentuję zatem rekonesans stworzony na podstawie prowadzonych przeze mnie badań nad instytucją nagrody literackiej: jej rolą w kształtowaniu współczesnej literatury (i kultury) oraz wpływem na gospodarkę dzięki szczególnej funkcji polegającej na ciągłym przekuwaniu kapitału symbolicznego w ekonomiczny i odwrotnie. Istotny dla prowadzonych przeze mnie badań nad nagrodą literacką, rozumianą jako narzędzie służące właśnie konwersji kapitałów, jest dobór narzędzi teoretycznych, opierający się na metodach wypracowanych przez socjologię literatury (m.in. historia krytyki literackiej, analiza pola produkcji kulturowej), refleksji nad społecznym oddziaływaniem literatury (ze szczególnym uwzględnieniem tez i hipotez Jacques'a Rancièrè'a [2007]), wartościowaniem w ujęciu literaturoznawczym (sposobem budowania kanonu literatury polskiej i zachodniej oraz elementem interpretacji i recepcji dzieła) oraz badaniami z zakresu ekonomii kultury.

Nagrody po przełomie

Przełom 1989 roku dokonał przetasowania w myśleniu o literaturze i życiu literackim nie tyle w zakresie estetyki dzieła, ile w zakresie radykalnie innego pojmowania pola produkcji kulturowej. Pierwszym spostrzeżeniem wynikającym z czasu przełomu, który przeobraził pole literackie, jest rozpad systemu wartościowania literatury i stabilności procesu lektury, na co wpływ miało kilka pośrednich czynników. Pierwszym z nich stał się aspekt rynkowy, wiążący się z utowarowieniem literatury w nowej rzeczywistości, marketingiem książki i jej sprzedażą. Multiplikacji uległy również języki, w tym metodologie badań akademickich (sprzężone m.in. z post-strukturalizmem oraz ze zwrotem kulturowym w badaniach humanistycznych). Kinga Dunin [2004] w rozprawie *Czytając Polskę. Literatura polska po roku 1989 wobec dylematów nowoczesności* wskazała na dwie główne instancje, które miały porządkować i uprawomocnić praktyki interpretacyjne – akademię (profesjonalne opinie popierane autorytetem badaczy), a także dyskurs medialny.

Mnogość metod i perspektyw badawczych wpływała również na odmienne sposoby wartościowania tych samych dzieł w zależności od przyjętej optyki. To zaś zacierało jasność kryteriów wartościowania. Czas po przełomie charakteryzował się daleko posuniętym zatowarowaniem pola, rozproszonym obiegiem komunikacji (skupionym wokół akademii, czasopism, ustaleń i negocjacji kanonu oraz młodych dykcji poetyckich i prozatorskich). Jak zaznaczał Krzysztof Uniłowski, koncentrując się na wymiarze estetycznym czasu transformacji, literatura polska po 1989 roku nie przedstawiła ponadto żadnej nowej propozycji [Uniłowski 1998]. Ogłoszony przez Janusza Sławińskiego „zanik centrali” [Sławiński 2001 (pierw. 1994)], a więc wyzwolenie literatury spod wpływu obostrzeń cenzury i państwowego aparatu, skutkowało brakiem kryteriów pozwalających na scalenie opisu

najnowszych wydarzeń życia literackiego. Nie tyle zmianie uległa sama literatura, ile sposób jej krytycznego opisu.

Owa zmiana polegała więc nie tyle na przeobrażeniu estetycznym, ile na zmianie w recepcji dzieł literackich i często negatywnym wypowiedaniu się o aksjologicznym porządku przez krytyków. Wraz z przełomem politycznym doszło do rozpadu systemu wartości, co w konsekwencji przełożyło się na niejednorodny i rozbity sposób wartościowania dzieł literackich oraz kassandra w tonie wypowiedzi osób profesjonalnie zajmujących się literaturą. Czapliński [2007], odnosząc się do tekstu Sławińskiego o zaniku centrali, odnotowywał interesującą semantyczną prawidłowość: wskazywał na wielość podobnych do siebie schyłkowych narracji o końcu czy kryzysie, składających się na wspólną opowieść o przemianie w literaturze i sposobie jej oceny. Podobną metaforyką posługiwał się również Jerzy Jarzębski [1988], gdy zwracał uwagę na stagnację w komunikacji literackiej na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, kiedy każdy z obiegu – czy po stronie kultury oficjalnej, czy po stronie tej niezależnej – posiadał swój zestaw pism literackich, własne preferencje czytelnicze oraz konkretne i precyzyjne języki krytycznoliterackie. O powszechności poczucia schyłku świadczyć miał również ton prac Marii Janion [1996], sygnalizujący koniec znanego do tej pory systemu aksjologicznego i symbolicznego.

Wobec tak zarysowanego kryzysu wartościowania, Dunin proponuje traktować literaturę socjologicznie: jako bodziec do refleksji nad Polską, zadając pytanie o możliwość poznawczej funkcji literatury, unikając tym samym wikłania się w aksjologiczne spory [Dunin 2004]. Jak zaznaczała badaczka, pytanie o prawdziwość wiedzy dostarczanej przez literaturę odsyła mimowolnie do korespondencyjnej teorii prawdy, opierającej się na odpowiedniości między światem rzeczywistym a językiem, a więc narracji uspołniającej świat. O ile wiedza przedsocjologiczna opierać miała się na wiedzy potocznej, wrażliwości artystycznej i refleksji filozoficznej, o tyle zdominowanie dyskursu literaturoznawczego przez ujęcie socjologiczne sprawiać miało wrażenie, że społeczeństwo odznacza się powtarzalnymi cechami i prawidłowościami, tworząc iluzję standaryzacji. Dunin, co ważne, zauważyła jednak niedostatki socjologicznego nachylenia w stosunku do literatury, akcentując niebywałą w konsekwencjach, chociaż oczywistą, zmianę. Klasyczna socjologia nie była (i nadal nie jest) bowiem wystarczająca do satysfakcjonującej analizy pola literackiego ze względu na to, że za punkt wyjścia swoich rozważań czyniła społeczeństwo rozumiane jako twardy desygnat. Tymczasem ono, wedle badaczki, „stało się czymś, co rozplynęło się nam w rękach” [Dunin 2004: 17]: twardy desygnat został zastąpiony rzeczywistością w ruchu, mnogością dyskursów, konstruowanych i konstruujących, porządkujących oraz dyscyplinujących swój przedmiot. Społeczeństwo w perspektywie zarysowanej przez badaczkę było pochodną niezliczonych, nacechowanych praktyk interpretacyjnych. Okazało się więc raczej symulowaną i pozorowaną

całością niż konkretnym i spójnym pojęciem. Zmieniające się rynek, społeczeństwo i pole literackie potrzebowało instytucjonalnych zmian – także w obrębie nagród.

Istotne jest śledzenie rozwoju nagród literackich od momentu przełomu 1989 roku aż do teraz, w celu dostrzeżenia przewartościowania w aksjologii dzieł literackich. Pierwszą fazą po momencie transformacji była zapaść instytucji nagrody – zanikanie znaczenia wyróżnień literackich do połowy lat dziewięćdziesiątych, zwłaszcza tych związanych z okresem PRL-u, nie tylko rządowych, ale także drugoobiegowych, obnażyło niezdolność dziedziczenia wartości i idei sukcesorów [Czapliński 2007: 56]. Po fazie zaniku nastąpiła krótkotrwała erupcja nagród pomniejszych, przyćmionych przez centralizujące pole wyróżnienie; Nagroda Literacka Nike, następny punkt zwrotny w historii nagród literackich w Polsce, była szeroko anonsowana od 1996 roku, a po raz pierwszy przyznana została w 1997 roku. Jej formułę oparto na Nagrodzie Bookera (The Man Booker International Prize), co zwraca uwagę na mechanizm przyznawania nagród literackich wzorowany na zachodnich praktykach oceny literatury (komparatystyczny opisu instytucji nagrody). To właśnie Nike zdominowała życie literackie, pozostając bezkonkurencyjną do przełomu XX i XXI wieku.

W pierwszej dekadzie XXI wieku znacząco przełamano ów monopol, otwierając pole do poszerzonych rozważań dotyczących stanu polskiej literatury, jej recepcji, problemu poziomu czytelnictwa, pozycji autora czy urynkowienia. Coraz ważniejsze stają się nagrody związane z fundującymi je miastami (np. Nagroda Literacka Gdynia, Nagroda Literacka m.st. Warszawy, Poznańska Nagroda Literacka). Przyznawane coraz liczniej wyróżnienia również podlegają specjalizacji lub łączą się z konkretnym gatunkiem literackim, działaniem organizacji rządowych i pozarządowych, ośrodków kultury, festiwali literackich czy inicjatyw oddolnych.

Nagrody i kapitały w XXI wieku

Sama obserwacja pojawiających się i obecnych dziś w polu nagród pozwala na wysuwanie pierwszych wniosków na temat stanu życia literackiego i literatury. Dowartościowaniu w ostatnich latach uległ choćby przekład literacki i twórczość translatorską, co znajduje odzwierciedlenie w funkcjonowaniu festiwalu „Odnalezione w tłumaczeniu” i wieńczącej go Nagrodzie Prezydenta Miasta Gdańska za Twórczość Translatorską im. Tadeusza Boya-Żeleńskiego czy wprowadzonej dopiero w 2014 roku (a więc po ośmiu latach od ustanowienia samej nagrody) kategorii przekładowej w ramach Nagrody Literackiej Gdynia. Nagrody translatorskie są w tej perspektywie szczególnie interesujące, ponieważ w ich specyfice dokonała się pewna ewolucja. Jedną z pierwszych nagród dla tłumaczy, przyznawana przez „Literaturę na Świecie”, miała charakter środowiskowy. Pismo zajmujące się przekładem nagradzało bowiem specjalistów z dziedziny translatoologii, przecierając szlaki dla

tego typu wyróżnienia, ale również „gettoizując” kategorię przekładu, która zdołała przebić się do nurtu głównych nagród stosunkowo późno.

Nagrody literackie ewoluują na tle przeobrażeń życia literackiego. Równie ważne dla badań nad wyróżnieniami jest przyjrzenie się recepcji nagrodzonych autorów (analiza laudacji, tekstów krytycznych, interpretacja samego dzieła i towarzyszących mu kontekstów) oraz sposobowi, w jaki nagroda usankcjonowała danych pisarzy. Niezbędne w tym wypadku są też analizy wybranych karier pisarskich oraz kształtowania się kanonu literackiego dyktowanego przez instytucję nagrody. Postacią nie do pominięcia w opowieści o nagrodzie literackiej jest choćby Czesław Miłosz, osadzony na pozycji autonomicznej dzięki literackiej Nagrodzie Nobla. Twórczość artystyczna Miłosza ujawnia także zależność polskiej nagrody od nagrodzonego – Nagroda Literacka Nike przyznana nobliście zdaje się zapożyczać prestiż nagrody bardziej uznanej, tym samym wyznaczając standardy oceny dla kolejnych edycji na podstawie już ogłoszonego werdyktu konsekrującego Miłosza (Nike 1998). Gest przyznania najważniejszej polskiej nagrody literackiej Miłoszowi nosi przy tym znamiona powtórnej kanonizacji. Szczególnym przypadkiem ustanowienia w polu jest choćby kariera Eugeniusza Tkaczyszyna-Dyckiego, konsekrowanego Nagrodą Literacką Gdynia oraz Nagrodą Literacką Nike, jak gdyby w formie promocji samego autora, jego idiomatycznej poetyki i współczesnej polskiej poezji w ogóle, zamykanej i zamykającej się w kulturowej niszy. Kolejnym osobliwym przykładem jest twórczość Joanny Bator, nagrodzonej Nagrodą Literacką Nike za powieść najbliższą stereotypowemu ujęciu prozy gatunkowej na tle dorobku autorki, co otwiera rozważania na temat przecenienia autorek i autorów przez jurorów. Na uwagę zasługuje także stopień uznania Olgi Tokarczuk i jej twórczości na polskiej scenie literackiej, co potwierdza się zarówno w czytelniczych gustach, jak i w otrzymanych wyróżnieniach („podwójna” Nagroda Nike 2017 roku: wybór jurorów oraz czytelników). Kariera Tokarczuk jest tu o tyle istotna, że stanowi jeden z niewielu przykładów sukcesu prozy środka na arenie międzynarodowej (The Man Booker International Prize, Nagroda Nobla), również dzięki liczbie przekładów utworów prozatorskich z języka peryferyjnego na języki centralne. Interesujące są też w tym wypadku oczekiwania wydawców, krytyki i odbiorców na konsekrację autorki Nagrodą Nobla, najwyższym wyróżnieniem.

Nagrodom literackim w ciągu ostatnich dziesięciu lat zaczęły towarzyszyć również skandale, afery i wydarzenia medialne, ujawniając zmianę funkcji wyróżnienia. Nagroda nie odgrywa już jedynie roli unifikacyjnej czy potwierdzającej status pisarza, ale także dzięki dostrzeżeniu mniejszości czy różnorodności służyć ma wzbogacaniu myślenia o literaturze. Mowa tu zwłaszcza o dyskusjach dotyczących parytetów w jurorskich gremiach i wśród nagrodzonych, nagrodach dla publikacji poświęconych wykluczeniom, przybierających formę politycznego gestu i debat okołofestiwalowych, okołonagrodowych o sytuacji finansowej twórców i twórczyń kultury. Osobną kwestią podlegającą analizie jest również stosunek pisarzy do

wyróżnień i nagród, wyrażany także w utworach literackich, pokazujący stopień uwikłania artystów w mechanizmy rynkowe.

0 metodzie

Początek XXI wieku w polskich badaniach literaturoznawczych wiązał się ze zwrotem politycznym (choćby za sprawą tłumaczeń tekstów Rancière'a czy działalności wydawniczej Krytyki Politycznej – wydania antologii *Polityka literatury czy Zwrotu politycznego* Igora Stokfiszewskiego), a w konsekwencji uświadomienia nierozdzielności estetyki i polityki. Spojrzenie na literaturę przez pryzmat podziału zmysłowości i zarządzania reżimami sztuki dostarcza, obok refleksji zaimplementowanych z badań Bourdieu [2001], wielu interesujących rozpoznań związanych właśnie z przemysłem nagród literackich i ich roli w kształtowaniu współczesnego życia literackiego.

Polska historia nagród była niezwykła. Jak we wstępie do *Ekonomii prestiżu* Englisha zaznaczał Czapliński, po przełomie wyznaczniki prestiżu pozostawały niejasne, co odzwierciedliło się w dynamice pola: nastąpił wysyp nagród nowych, upadło znaczenie wyróżnień emigracyjnych, zlikwidowano te przyznawane przed przełomem politycznym, co świadczyło o słabości dziedziców i nieumiejętności przełożenia wartości poprzedników na literaturę wrzuconą w nową rzeczywistość [Czapliński 2013]. W podejściu krytyka zaznaczało się więc przekonanie o wadze instrumentu, jakim są nagrody literackie, a nierozstrzygalnym dylematem pozostawało pytanie o to, w jaki sposób ustanowić takie wyróżnienie, które chociaż uhonoruje jednego twórcę, zaangażuje społeczność odbiorców.

Istotne w spojrzeniu na polską literaturę współczesną staje się zarówno widzenie jej przez pryzmat tekstu, jak i szerzej, ujmowanie jej jako przemysłu podtrzymywany przez ciągłe negocjacje kapitału ekonomicznego i kulturowego, których najefektywniejszym narzędziem wymiany pozostaje nagroda literacka. Nagrody okazały się bowiem nie tylko elementem procesu historycznoliterackiego, ale przede wszystkim czynnikiem sprawczym w kształtowaniu kanonu, gustów czytelniczych, sytuacji rynkowej, roli i wizerunku pisarza, nadając kulturze charakter konkurencyjny. Uwagę badawczą ogniskuje się nie tyle na krytyce samej instytucji nagrody, ile raczej na analizie przemysłu nagród i fenomenów, które się w nim odsłaniają, starając się związać język opisu z przecięcia ekonomii i wartościowania samego dzieła literackiego.

Wedle badań pola socjologii literatury jedynym, co przesądza o wartości dzieła literackiego, jest nie jego warstwa semantyczna, lecz stopień uzyskanej konsekracji. Ten zaś nadawany i podtrzymywany jest nie przez co innego niż nagrody i wyróżnienia. Kwestią wartą rozważenia pozostaje jednak wymiar aksjologii dzieła literackiego, który zanika w wykładni proponowanej przez ujęcie socjologiczne, a nie pozostaje bez znaczenia dla kształtowania się kanonu czy gustów czytelniczych. Korelacja między nagrodami a dziełami sztuki nie jest oczywista, a równie interesującą

perspektywą badawczą staje się analiza tych dzieł (czy twórczości danych autorów), które mimo braku konsekracji instytucjonalnego cieszą się niemalejącą popularnością wśród czytelników i krytyków pozostających nierzadko w kontrze do werdyktów gremium jurorskich. Istnienie nagród literackich prowokuje więc pytania o to, co i jak się wartościuje, a także odsłania stopień uwikłania autora w mechanizmy rynkowe oraz akcentuje rolę języka reklamy w samym spektaklu nagradzania.

Funkcjonowanie nagrody wytwarza iluzję, że istnieje zewnętrzny obiektywny i sprawdzalny wzorzec wartości, a ten dostępny jest jedynie wąskiemu gronu jurorskiemu. Siła nagrody wynika natomiast paradoksalnie z samego aktu jej przyznania, a nie z oparcia na stabilnych kryteriach [Czapliński 2013: 12–15]. Roszczenie praw przez nagrody literackie do prawomocności i wyłącznego dostępu do stabilnych kryteriów oceny związane zostaje również z żądaniem nagród do stanowienia wartości, co obnaża paradoks istnienia tegoż instrumentu „dzielącego postrzegalne”.

Opowieść o polityczności i, posługując się pojęciem Englisha, „ekonomii prestiżu” [English 2013: 31], w opisywaniu znaczenia społecznego literatury jest w przypadku nagród literackich niezwykle istotna, ponieważ pozwala na zauważenie wielu kompetencji, które kryją się za danym wyróżnieniem (lub jego wyobrażeniem). Nagrody bowiem, jak w swojej pracy dowodzi English, uległy znacznemu rozmnożeniu od roku 1900, przekształcając w ten sposób cały obszar kultury. Praktyka stojąca za spektaklem przyznawania nagród ujawniła również istnienie wielu siatek relacji, które obszar kultury definiują. Badacz zauważał zależności między różnymi formami kapitału: ekonomicznym, społecznym, kulturowym, i mnogością pól: kultury, nauki czy polityki. Między polami i układami dochodzi do ciągłego przepływu i wymiany różnorodnych kapitałów, a gra toczy się o „władzę przyznawania wartości temu, co samo z siebie jej nie posiada” [English 2013: 34].

English w analizach i rozpoznaniach dotyczących nagród korzysta z zestawu pojęć i kategorii ekonomicznych, co nie było działaniem intuicyjnym w przypadku sztuki. Chociaż nagrodom i wyróżnieniom towarzyszą pieniądze – czy to w formie określonej kwoty ustanowionej jako wynagrodzenie, czy dotacji lub sponsoringu, to nie stanowią one podstawowej wartości nagrody. Jak zauważa English, nazywając swoje rozpoznania „specyficzną kulturową ekonomią nagród i nagradzania” czy „ekonomią prestiżu kulturowego” [English 2013: 30–31], „ekonomia ta, spleciona z ekonomią pieniężną i niezrozumiała bez jej uwzględnienia, sama nie opiera się na pieniądzach”, a raczej wiąże się z pojęciami akcentującymi płynność i niestałość środków, wśród których badacz wymienia kapitał, rynek, inwestycje, dotacje, zyski, cyrkulacje i inne [English 2013: 31]. Badacz przestrzegał też przed sprowadzaniem „kultury do ekonomii, a motywacji artystycznych do żądzy zysku” [English 2013: 31], ale zaproponował takie ujęcie, które rozszerza pojęcie ekonomii na tyle, „by kategoria ta obejmowała również systemy transakcji niemonetarnych, kulturowych i symbolicznych” [English 2013: 31]. Zaznaczył także, że otrzymanie nagrody to nie tylko przecież wąsko rozumiana transakcja ekonomiczna, choćby ze względu na

zaangażowanie zbyt wielu podmiotów w jej przyznanie. Spektakl nagradzania wydaje się więc bliższy złożonej praktyce społecznej godzącej różne interesy zbiegające się w narzędziu, jakim jest nagroda. Za Englishem rozumiem także pojęcie kapitału, które „oznacza wszystko, co zalicza się do dóbr i może zostać zaprzężone do pracy mającej przynieść korzyści w tej czy innej dziedzinie ludzkich starań” [English 2013: 33]. Amerykański badacz wskazywał więc, że doktorat na Harvardzie może być uznany za znaczący kapitał w polu edukacyjnym (które jest częścią pola kulturowego), ale jest pozbawiony wartości w polach rządzących się własnymi formami kapitału, stawkami i zasadami nadawania wartości, jak podawane przez Englisha za kontrprzykład pole działalności wojskowej czy handlowej [English 2013: 33–34]. I chociaż każde z pól funkcjonuje na własnych zasadach, też badaczka pozostaje to, że „każda forma «kapitału» funkcjonuje nie tylko w odniesieniu do konkretnego pola, lecz w zmiennych relacjach do wszystkich pól i wszystkich form kapitału” [English 2013: 34]. W takim wypadku, jak przekonywał English, niemożliwe jest mówienie o autonomii albo odizolowanym funkcjonowaniu kapitałów, gdyż wpływają na nie głównie pozycja społeczna, dobra lub zła prasa, polityczne koneksje, płeć czy przynależność etniczna. Kapitały okazują się zmaczone, a „najskuteczniejszymi instytucjonalnymi agentami wewnętrznej konwersji kapitału” [English 2013: 34] pozostają nagrody właśnie. Jaskrawym przykładem „prania” kapitału jest przywoływany przez badaczka kasus Nagrody Nobla, kiedy to fortunę ekonomiczną powstałą z produkcji środków wybuchowych przekuto w filantropijne nagradzanie twórczości literackiej.

Sama nagroda stała się w takim ujęciu idealnym narzędziem do negocjowania i przekuwania jednej formy kapitału w drugi. Jak celnie puentuje Englisha Czapliński, nie liczy się tyle wysokość nagrody pieniężnej dla laureata, ile samo otrzymanie wyróżnienia, ponieważ:

nagrody są wypłacane w walucie prestiżu, walucie, która jest hybrydycznym językiem kompromisu między różnymi kapitałami. (...) W systemie rywalizacyjnych transakcji służą określaniu i nadawaniu wartości dziełom kultury [Czapliński 2013: 11].

Optyka przyjęta przez Englisha oraz Czaplińskiego zakłada niemożliwość autonomii sztuki, tak kluczowej dla dychotomicznego porządku heteronomia–autonomia, na którym opierają się reguły sztuki wypracowane przez Bourdieu. Obszar kultury pozostaje więc polem zmaczonym, nieczystym, opartym na ciągłej transakcyjności, a nie, wedle Bourdieu, dość jasno zdefiniowanymi polami i subpolami.

Na podstawie polskojęzycznego wydania *Ekonomii prestiżu* Grzegorz Jankowicz ukuł:

trzy lapidarne definicje nagrody: 1) wyróżnienie literackie to narzędzie praktyki społecznej, dzięki któremu wytwarzana jest kulturowa wartość; 2) nagroda to narzędzie ekonomiczne, za

pomocą którego osiągamy rozmaite cele kulturalne (społeczne, symboliczne i ekonomiczne);
3) nagroda to instrument negocjacji między różnymi formami kapitału [Jankowicz 2015: 122].

Myśleniu o ekonomii w wypadku nagród literackich czy szerzej: nagród funkcjonujących w przemyśle kreatywnym, musi towarzyszyć założenie, że nie chodzi tu o to, co English nazywa „redukcyjnym ekonomizmem”, czyli sprowadzeniem wszystkiego (a zwłaszcza wartości dzieła), do pieniądza, ale o samo poszerzenie rozumienia ekonomii o jego nieintuicyjny zakres: ekonomię kultury, co otwiera nowy kontekst dla badań nad przemysłem kultury i socjologią literatury, choćby przez możliwość stosowania takich pojęć, jak „gospodarka kreatywna” czy „nowa klasa kreatywna”, powstałych na przecięciu nauk ekonomicznych i artystycznych (szczególnie istotne są tu prace Ruth Towse [2011], Davida Throsby’ego [2010] czy Richarda Floridy [2010]).

Nagroda literacka nie tylko służy wymianie kapitałów, ale także pozwala na dostrzeżenie wymiaru misji społecznej, zadań państwa, negocjowania związków między sektorem publicznym a prywatnym, jak również uspołecznienie opowieści o życiu literackim, aksjologii i społecznej recepcji dzieł. Kontekstem do rozważań o społecznym działaniu literatury stają się tu także prace Alaina Badiou, Rancière’a, Bojany Kunst, Terry’ego Eageltona czy Pascale Casanovy. Chociaż wstępne rozpoznania dotyczące nagród zostały poczynione w publikacjach wieńczących projekt badawczy *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre’a Bourdieu*, przedstawione tezy są raczej przyczynkiem do dyskusji nad współczesną literaturą, niż ją porządkują.

Przyjmowana przeze mnie perspektywa badawcza w prowadzonych badaniach nad nagrodą bierze pod uwagę aspekty socjologiczne, aksjologiczne, historyczno-krytycznoliterackie. Stwarza ponadto możliwość porządkującego opisu współczesnej literatury polskiej za pomocą języków badawczych późnej nowoczesności, nie tracąc przy tym z pola widzenia innych dyscyplin naukowych, z którymi filologia jest nierozzerwalna. W rozważaniach o instytucji nagrody nie można pominąć również kontekstu nagród zachodnich (Nagroda Nobla, Nagroda Bookera, Nagroda Goncourtów), które zarówno wyznaczają ramy spektaklu przyznawania wyróżnień, jak i same czerpią z wzorców nagród innych części przemysłu rozrywki, aby móc się pokusić o próbę całościowego ujęcia zjawiska.

Bibliografia

- Bourdieu P. (2001), *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, tłum. A. Zawadzki, Kraków: Universitas.
- Czapliński P. (2007), *Powrót centrali. Literatura w nowej rzeczywistości*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

- Czapliński P. (2013), *Przedmowa. Gry w prestiż*, [w:] J.F. English, *Ekonomia prestiżu*, tłum. P. Czapliński, Ł. Zaremba, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, s. 7–24.
- Dunin K. (2004), *Czytając Polskę. Literatura polska po roku 1989 wobec dylematów nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- English J.F. (2013), *Ekonomia prestiżu*, tłum. P. Czapliński, Ł. Zaremba, wstęp P. Czapliński, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Florida R. (2010), *Narodziny klasy kreatywnej: oraz jej wpływ na przeobrażenia w charakterze pracy, wypoczynku społeczeństwa i życia codziennego*, tłum. T. Krzyżanowski, M. Penkala, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Gleń A. (2012), *Do-prawdy? Studia i szkice o literaturze najnowszej*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Hutter M. (2011), *Kultura w gospodarce ery kreatywności i doznań*, tłum. O. Siara, [w:] B. Jung (red.), *Ekonomika kultury. Od teorii do praktyki*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, s. 45–52.
- Janion M. (1996), *Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Jankowicz G. (2015), *Piękni wygrani. Wpływ nagród na strukturę pola literackiego*, [w:] G. Jankowicz (red.), *Literatura polska po 1989 roku w świetle teorii Pierre'a Bourdieu. Podręcznik*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 113–155.
- Jarzębski J. (1988), *Po eksplozji*, „Odra”, nr 6, s. 27–33.
- Long E. (2015), *O społecznej naturze czytania*, tłum. M. Maryl, [w:] G. Jankowicz, M. Tabaczyński, *Socjologia literatury. Antologia*, Kraków: Korporacja Ha!art, s. 88–123.
- Rancière J. (2007), *Estetyka jako polityka*, tłum. J. Kutyla, P. Mościcki, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Sławiński J. (2001) (pierw. 1994), [w:] J. Sławiński, *Prace wybrane*, t. 5: *Przypadki poezji*, Kraków: Drukarnia Wydawnictw Naukowych, s. 335–339.
- Śliwiński P. (2012), *Cztery ryzyka i bankiet*, [w:] P. Śliwiński, *Horror poeticus*, Wrocław: Biuro Literackie, s. 61–71.
- Throsby D. (2010), *Ekonomia i kultura*, tłum. O. Siara, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Towse R. (2011), *Ekonomia branży wydawniczej*, [w:] R. Towse, *Ekonomia kultury. Kompendium*, tłum. H. Dębowski, K.L. Pogorzelski, Ł.M. Skrok, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, s. 498–524.
- Uniłowski K. (1998), *Skądinąd. Zapiski krytyczne*, Bytom: FA-art.